

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De man van 1848 - Dirk Donker Curtius

Waardt, M.J. van de

Citation

Waardt, M. J. van de. (2019, April 3). *De man van 1848 - Dirk Donker Curtius*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/70880>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/70880>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/70880> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Waardt, M.J. van de

Title: De man van 1848 - Dirk Donker Curtius

Issue Date: 2019-04-03

I

Activist

*Boudewijn Donker Curtius,
vader van Dirk*

*Cornelia Hendrica Strachan,
moeder van Dirk*

*Het geboortehuis van Dirk Donker Curtius aan de Kerkstraat in Den Bosch.
Momenteel is er een kledingwinkel gevestigd*

I

JEUGD IN DE FRANSE TIJD

De Nederlanden waren aan het einde van de achttiende eeuw in verval. Economische achteruitgang, die mede veroorzaakt werd door de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog die in 1780 was uitgebroken, een zwak bestuur van de oligarchische regentenklasse en een besluiteloze stadhouder Willem v deden de ontevredenheid groeien. In 1781 publiceerde Joan Derk van der Capellen tot den Pol anoniem zijn pamflet ‘Aan het Volk van Nederland’, waarin hij de neergang aan met name stadhouder Willem v weet. De aanhangers van de prins – de orangisten – en een groep ontevreden burgers, die zichzelf later patriotten noemde, kwamen steeds meer tegenover elkaar te staan. Zij organiseerden en bewapenden zich door het oprichten van schutterijen en genootschappen. Elders in Europa waren de toegenomen spanningen ook merkbaar. Vooral in Frankrijk ontstond veel ontevredenheid door enerzijds het absolutistische regime van koning en adel en het economische malheur, en anderzijds door het opkomende gelijkheidsdenken als resultaat van de Verlichting. Dit ongenoegen kwam aan de oppervlakte in 1789, toen de Franse Revolutie uitbrak.

In deze periode van toenemende spanningen werd op 19 oktober 1792 Dirk Donker Curtius geboren, een nakomertje en revolutiekind. Dirk was de vierde en laatste zoon van Boudewijn Donker Curtius en Cornelia Hendrica Strachan. In totaal hadden zijn ouders elf kinderen gekregen, van wie er vier binnen enkele maanden na hun geboorte zouden overlijden. Zeven kinderen, onder wie de vier broers, zouden de volwassen leeftijd bereiken. Dirk was het tiende kind. Zijn vader was 46 en zijn moeder 37 jaar oud bij zijn geboorte.

Boudewijn en Cornelia

Vader Boudewijn was de eerste die de familienaam ‘Donker Curtius’ aannam. Deze dubbele naam was een samentrekking van de familienamen van zijn ouders, Hendrik Donker en Boudewina Curtius. Boudewijns vader Hen-

drik Donker was afkomstig uit Helmond, een kleine, weinig welvarende provinciestad in het overwegend katholieke Brabant, waar hij in 1699 geboren werd. Daar maakte hij deel uit van een protestantse elite die de meeste openbare ambten bekleedde. Aan het einde van zijn loopbaan was Hendrik drossaard – bestuursambtenaar – in Mierlo, Croy en Stiphout en daarnaast ook substituut-secretaris van Helmond.¹ Hij trouwde met Rachel Walraven, met wie hij twee zonen kreeg: Dirk Donker, die na een studie theologie in Leiden predikant in Wormer werd, en Nathaniël Donker, die zijn vader opvolgde als drossaard van Mierlo. De betrekkingen met deze kant van de familie waren hecht. Zo was predikant Dirk Donker op 21 oktober in de Waalse kerk in Den Bosch getuige bij de doop van zijn neef, die naar hem vernoemd werd.² Zelfs een halve eeuw later waren de contacten met deze kant van de familie nog warm.³ Na het overlijden van Rachel Walraven hertrouwde Hendrik met Boudewina Curtius. Met haar kreeg hij nog één zoon: Boudewijn, de vader van Dirk. Boudewina was een dochter van een officiersfamilie, die zich erop beriep van adel te zijn. Haar familie zag Hendrik Donker dan ook als inferieure partij.

Amper een jaar na de geboorte van Boudewijn in 1746 overleed zijn vader, net 47 jaar oud. Zijn moeder nam hierna volledig de taak van de opvoeding van hun enig kind ter hand en hertrouwde niet meer. In 1757 nam Boudewijn haar achternaam aan. Ongetwijfeld speelden piëteit voor zijn moeder en dankbaarheid voor haar opvoeding mee, maar het voeren van een dubbele naam was daarnaast zeker praktisch ter onderscheiding van zijn twee oudere stiefbroers. Een derde, niet onbelangrijke reden van deze naamsverdubbeling is dat het Latijns aandoende ‘Curtius’ aanzienlijker klonk dan het Nederlandse ‘Donker’.

Moeder Boudewina kwam weliswaar uit een sociaal aanzienlijkere familie dan vader Hendrik, maar na zijn dood stond zij er financieel alleen voor. In 1747 ontving ze een erfenis van 6000 gulden, een behoorlijk kapitaal, dat ze hoogstwaarschijnlijk reserveerde en later uitgaf aan de studie van Boudewijn.⁴ Deze schreef zich in 1762 in aan de Leidse universiteit, aanvankelijk met de bedoeling om theologie te gaan studeren, maar verkoos na het eerste jaar toch een studie rechten. In Leiden beleefde hij een gelukkige studententijd. Hij maakte veel vrienden en bleek een begaafd student. Bij juridische discussies stond hij als progressief te boek.⁵ In 1767 rondde Boudewijn zijn studie succesvol af met een proefschrift, keerde terug naar Den Bosch en begon een advocatenpraktijk.

Zijn toekomstige vrouw – Dirks moeder – kwam Boudewijn tegen toen hij in zijn betrekking als advocaat met een cliënt naar Dordrecht reisde. In zijn memoires tekende hij op dat hij tijdens een avonddienst in de Augustijnenkerk aldaar ‘geweldig’ werd aangetrokken door een jonge vrouw. Met tegenzin verliet Boudewijn de kerk.⁶ Het tweetal liep door naar het huis van de zwager van de cliënt van Boudewijn, waar het meisje even later bin-

nenkwam. Ze bleek zijn nichtje: Cornelia Hendrica Strachan, de dochter van Sir William Strachan en Sara Seraphina van Bracht. William Strachan was een Dords koopman van Schotse komaf en ook moeder Sara van Bracht kwam uit een Dordse koopmansfamilie. Cornelia's ouders waren vroeg overleden en zij was opgevoed door Herman van Bracht, een oom van moederszijde. Hoewel het verhaal over hun ontmoeting waarschijnlijk enigszins geromantiseerd is, zouden deze oom en zijn netwerk wel belangrijk blijken voor Boudewijns maatschappelijk leven.

Cornelia was bij deze kennismaking zeventien jaar oud en een huwelijk liet nog twee jaar op zich wachten. Het is niet opvallend dat Boudewijn zijn vrouw buiten Den Bosch zocht. Hij was weliswaar geworteld in de stad, maar zat niet bepaald in het Bossche netwerk. Hij sloot zich niet aan bij de sociëteiten en verenigingen, naar eigen zeggen om zijn onafhankelijke positie te bewaren.⁷ Zijn partnerkeuze zal niet helemaal toevallig zijn geweest. Herman van Bracht was naast zijn koopmansprofessie bestuurder in Dordrecht en uitgesproken patriot. Hij had warme connecties onder patriotten in Holland die Boudewijn in zijn latere carrière goed van pas zouden komen. Daarnaast bracht Cornelia via haar oom een aardige hoeveelheid geld mee bij haar huwelijk. Terloops merkte Boudewijn in zijn memoires op dat deze oom haar hele opleiding had betaald en dat 'hij mij nog daarenboven een maatig kapitaaltje ter hand stelde'.⁸

Na hun huwelijk in 1774 vestigde het jonge stel zich in Den Bosch, waar Boudewijn naast de uitoefening van zijn advocatenpraktijk in een turbulente tijd betrokken raakte in het stadsbestuur. Niet alleen kwamen aan het einde van de achttiende eeuw patriotten en orangisten steeds duidelijker tegenover elkaar te staan, ook gingen in het zuiden meer stemmen op voor de gelijkberechtiging van Staats-Brabant. Boudewijn probeerde in deze polariserende omstandigheden te voorkomen dat hij geassocieerd zou worden met een van beide kampen, iets dat overigens slechts beperkt lukte. Boudewijn en zijn vrouw behoorden als protestanten bovendien tot een minderheidsgroep. Den Bosch was een overwegend katholieke stad. Als onderdeel van Staats-Brabant, een van de generaliteitslanden zonder invloed op het landsbestuur, leefden Bosschenaren gedurende de zeventiende en achttiende eeuw onder een milde onderdrukking. Katholieken werden ernstig beperkt in hun geloofsuitoefening. Andere vrijheden waren eveneens beperkt, terwijl er wel hoge belastingen werden opgelegd. Niet-katholieken maakten maar een klein deel van de bevolking uit, maar bezetten wel de belangrijke posities in het stadsbestuur. Hieruit ontstond een sterk katholiek anti-Hollands en antiprotestants sentiment.⁹

Al voor de geboorte van Dirk was deze spanning in huize Donker Curtius voelbaar. In 1768 vroeg stadspensionaris Antoni Martini Boudewijn om zijn medewerker te worden. Martini, een vriend van Boudewijn, zocht een assistent voor juridische aangelegenheden. Dit betrof een nevenfunctie: veel

advocaten vervulden de ambten in het stadsbestuur als een soort bijbaan. Aangezien Den Bosch geen hoge rechtscolleges bezat, zal Boudewijn voor een deel van zijn inkomsten hiervan afhankelijk zijn geweest.

In de loop van 1785 richtten burgers in Den Bosch de eerste exercitiegenootschappen op. Deze hadden aanvankelijk nog geen expliciet politiek doel. Door een voorval waarbij Boudewijn ongewild indirect betrokken was ontstonden scherpere tegenstellingen. Martini overtuigde hem in 1785 te solliciteren naar de post van advocaat-fiscaal van de Raad van Brabant, het hoogste rechtscollege van Staats-Brabant. Volgens de letter van de wet had een Brabander recht op deze positie, maar deze ging in de praktijk altijd naar een vertegenwoordiger uit de zeven gewesten, meestal Holland. Ondanks de Haagse patriottenconnecties van zijn oom Herman van Bracht werd niet hij, maar weer een Hollander aangenomen. Als reactie hierop richtten Bosschenaren een petitie aan het stadsbestuur waarin zij opriepen Brabanders op gelijke voet in openbare functies te benoemen. De patriotten begonnen zich in de loop van 1786 te organiseren.¹⁰ Boudewijn werd tegen zijn zin het middelpunt van de politieke tegenstellingen. Dit bracht hem in een vervelende positie. Aan de ene kant werd hij door het gezelschap rond zijn oom Van Bracht meegetrokken in patriotse kringen, aan de andere kant had hij zijn moeder – een aanhanger van de prins – beloofd dat hij Willem v altijd zou steunen.¹¹

De spanningen liepen ondertussen op. Pruisische legers trokken naar aanleiding van de aanhouding van Willem v's vrouw bij Goejanvervellesluis in 1787 de republiek binnen en Den Bosch bevond zich op de marsroute. De orangisten vertrouwden pensionaris Martini niet meer en hielden hem buiten bestuurszaken. Plunderaars overvielen in november zijn huis en verbrandden zijn bibliotheek en archief. Boudewijn bemerkte de oplopende spanning: 'Ik die in mijn leven nergens bang voor ben geweest, zag nu de vrees op een aantal aangezigten.' Ook zijn huis viel ten prooi aan plunderaars. Zij sloegen de ruiten in en de familie bracht een benauwde nacht door in het tuinhuis. De volgende ochtend verliet de familie Donker de stad en reisde naar Boxtel. Daar ontmoette Boudewijn Martini weer en ze besloten beiden hun ambt neer te leggen. Boudewijn keerde twee weken later terug naar zijn Bossche woning. De cavaleriekapitein en zijn dienstmeid die op het huis hadden gepast waren verstandig geweest en hadden alle meubels en andere waardevolle bezittingen opgeborgen. Ondertussen hadden ze door het neerleggen van wijnflessen en het maken van wijnvlekken wel de illusie gewekt dat het huis al was leeggeroofd. Hierdoor bleef de inboedel grotendeels gespaard.¹² In 1792, bij de geboorte van Dirk, had Boudewijn zich inmiddels weer volledig op zijn advocatenpraktijk toegelegd.

Dirk was nog geen twee jaar oud toen zijn familie de opmars van de Franse troepen naar Den Bosch meemaakte. Nadat de Fransen in 1793 stadhouder Willem v de oorlog hadden verklaard, trok Charles-François Dumouriez met zijn legers de republiek binnen. Enkele steden vielen, maar voordat hij Den Bosch onder de voet kon lopen, beval Parijs Dumouriez rechtsomkeert te maken. In de zomer van het jaar erop keerden de Franse legers onder leiding van generaal Jean-Charles Pichegru echter terug om in het noorden de ‘ware vrijheid’ te verspreiden. In september 1794 veroverde Pichegru in korte tijd Chaam en Tilburg.¹³ Meer weerstand ondervonden zijn legers bij de Slag om Boxtel omdat een regiment Engelsen de Franse opmars probeerde te stuiten. Boxtel viel op 15 september en de 28.000 Britten trokken zich terug achter de Bossche stadsmuren. Na een belegering van drie weken trokken de Franse troepen op 10 oktober Den Bosch binnen. Dit betekende een slag voor de Staten-Generaal, aangezien niet alleen de belangrijkste stad van Brabant verloren was, maar ook omdat feitelijk heel Brabant nu onder Frans gezag stond.¹⁴ Toen de grote rivieren in de daaropvolgende winter bevroren, konden de Fransen hun opmars naar het noorden vervolgen.

Boudewijn zag het beleg aankomen, pakte zijn spullen en ging met vrouw en zes kinderen, onder wie Dirk, per schip naar Utrecht. De oudste zoon Hein studeerde daar theologie. Na een paar dagen trokken ze door naar Wormer, waar Boudewijns halfbroer Dirk predikant was, ‘alwaar alles zoo stil was alsofer geen oorlog in de weereld ware’. Daar hoorde hij het nieuws van de val van Den Bosch en wilde daarop zo snel mogelijk terug om zijn huis en have te inspecteren. De reis voerde langs Den Haag, waar hij bij de Raad van State paspoorten voor het bezette deel van het land moest halen. Eenmaal in Den Bosch aangekomen trof hij twee officieren aan, die in zijn huis ingekwartierd waren. Beide heren maakten een allervriendelijkste indruk. Na een goed gesprek kreeg Boudewijn een uitnodiging voor een avond bij de Franse generaals Pichegru en Victor Moreau. Terwijl ze een spelletje ganzenbord speelden, bouwde hij in een losse sfeer een goede relatie met beide bevelhebbers op. Al snel had Boudewijn een manier gevonden om met de Fransen om te gaan: ‘naderhand heb ik meermalen ondervonden dat een kwinkslag bij een Franschman meer afdoet dan een ernstige rede-neering’. Zoon Willem was met vader meegegaan naar Den Bosch, maar de rest van de familie reisde naar Ouderkerk aan den IJssel, waar de zoon van de eerdergenoemde halfbroer predikant was. Omdat het er in Den Bosch nog steeds ‘zeer slegt’ uitzag, trok Boudewijn naar zijn familie en bracht daar de strenge winter van 1794-1795 door.¹⁵

Nadat de legers de grote rivieren waren overgestoken en Nederland onder Franse invloed was gebracht, namen Pichegru en Moreau het ontwerp voor

*Beschieting van Den Bosch door de Fransen in het najaar van 1794,
door Josephus Augustus Knip, 1800. De Franse bezetting was de ingrijpendste
gebeurtenis in het leven van de jonge Dirk*

een bestuur van de Bataafse Republiek ter hand. Voor de uitvoerende taken richtten ze een viertal comités op, die direct onder de Staten-Generaal en vanaf 1796 onder de Nationale Vergadering vielen. De belangrijkste daarvan, het Comité tot de Algemene Zaken van het Bondgenootschap te Lande of kortweg Comité ter Lande, had drie hoofdtaken, die in drie afdelingen belegd waren. Deze taken behelsden het organiseren van de defensie, het financieel beheer van de staat en het besturen van de generaliteitslanden. Hiermee was het Comité feitelijk de opvolger van de Raad van State.

Boudewijn bouwde in korte tijd een goede band op met Moreau, die zich tegenover hem openhartig toonde. Op het moment dat de generaal zich boog over de toekomstige staatsinrichting, liet hij Boudewijn voor overleg en advies naar Den Haag komen. Boudewijn wilde niets liever dan zo snel mogelijk terugkeren naar Den Bosch om zijn advocatenpraktijk op te pakken. De beoogde kandidaat voor het secretarisschap van het Comité ter Lande haakte echter af en nu deed Moreau, op zoek naar iemand die hij vertrouwde en snel aan het werk kon, een expliciet beroep op Boudewijn. Als zijn belangrijkste kwaliteiten golden niet alleen zijn goede verstandhouding met de Fransen, maar daarnaast zijn weinig uitgesproken politieke signatuur en zijn grote kennis van de generaliteitslanden. Boudewijn aarzelde, mede omdat hij weinig van financiën en militaire onderwerpen wist, maar nam de positie toch aan. Zijn vrouw en kinderen, die niet beter wisten dan dat hij vanuit Ouderkerk weer terug naar Den Bosch was gegaan, lichtte hij per brief in. Samen met de generaals maakte Boudewijn een ontwerp voor het functioneren van het Comité, dat de leden, drie uit elk van de zeven provinciën, goedkeurden. Inmiddels kreeg het bestuursorgaan het almaar drukker. Niet alleen kwamen uit de diverse provincies steeds meer leden naar Den Haag, ook het aantal onderwerpen dat het Comité moest behandelen nam hand over hand toe. Ondertussen betrok de familie Donker in mei van dat jaar een huis op het Noordeinde in Den Haag.¹⁶

Het brede takenpakket van het Comité bleek ongelukkig. Financiële belangen botsten nogal eens met militaire en wat betreft de binnenlandse staatsinrichting waren de meningen vaak verdeeld. In het Comité klonken de oude provinciale verschillen sterk door en vaak stonden de provinciën tegenover elkaar. De eerste opdrachten voor het Comité betroffen het werkstelligen van een vrede met Frankrijk en het terugbrengen van de generaliteitslanden onder Bataafs bestuur. Nadat het eerste gelukt was, reisde Boudewijn met anderen naar Den Bosch om het tweede te realiseren. Hier proefde hij nog een erg explosieve en revolutionaire sfeer. Voordat het bestuur gereorganiseerd kon worden, was er tact, diplomatie en zelfs dreigen met militaire inzet nodig. Het Comité stelde een gerechtshof aan en benoemde verschillende katholieke leden. Nauwelijks in Den Haag teruggekeerd, kregen Boudewijn en het Comité de opdracht om 25.000 Franse soldaten in het Nederlandse leger op te nemen.¹⁷

De grootste uitdaging betrof het voorbereiden van de Nationale Vergadering. Deze kwam zeer moeizaam tot stand. Discussies over staatsinrichting mondden uit in een strijd tussen degenen die een radicale centralisatie voorstonden en anderen die zo veel mogelijk de oude provinciestructuur in stand wilden houden. Desalniettemin lukte het om een voorstel te presenteren waar – deels onder dwang – alle provincies zich in konden vinden. De afgevaardigden van de Nationale Vergadering, gekozen middels grondvergaderingen en kiescolleges door alle mannen die niet van de bedeling leefden (dus ook de ongeletterden!), kwamen voor het eerst op 1 maart 1796 bijeen.¹⁸ Een van de eerste en belangrijkste taken was het ontwerpen van een grondwet. De grondwetscommissie leverde een ontwerp-staatsregeling, die de bevolking niettemin massaal wegstemde. Het lukte de Vergadering wel om met een voorstel voor de amalgamatie van de schulden van de verschillende provincies te komen.¹⁹ Boudewijn was niet zo enthousiast over dit nieuwe orgaan. Zo had de Nationale Vergadering bepaald dat alleen binnenlandse producten mochten worden ingekocht. ‘En dan hadden de soldaten naakt moeten lopen, want wij konden hen alleen uit onze fabrieken geene kleeding furnitures bezorgen. Dat decreet legden wij terzijde.’²⁰

Boudewijn toonde zich gematigd. Hij nam geen positie in de discussies tussen unitariërs en federalisten. Hij opereerde behoedzaam, een opstelling die paste in zijn rol als ambtenaar.²¹ Hoewel begaan met de staatsinrichting van de jonge Bataafse Republiek, had hij een duidelijke afkeer van het dagelijkse politieke gekonkel en de waan van de dag. Boudewijn was duidelijk niet op zijn plek als secretaris van het Comité en moest in onzekere tijden voorzichtig zijn. De eerste staatsgreep van 1798 kwam niet ongelegen.

Na deze radicale staatsgreep in januari 1798 zuiverde het Uitvoerend Bewind de Nationale Vergadering en hief de Comités op.²² Boudewijn bemerkte de oplopende spanningen en had al enkele dagen ervoor eervol ontslag gevraagd en gekregen. Halsoverkop verliet hij Den Haag en trok Brabant in, zonder daarbij het nog steeds gistende Den Bosch aan te doen. Na enige tijd bij vrienden op het Brabantse platteland verbleven te hebben waren de gemoederen dusdanig bedaard dat hij het weer veilig achtte om terug te keren naar zijn huis in Den Bosch. In mei 1798 volgden zijn vrouw en kinderen hem. De nieuwe machthebbers in Den Haag deden een beroep op hem, maar Boudewijn weigerde terug te gaan: ‘Doch ik schreef, dat ik mij nimmer weder in politiquen zaaken zou laten gebruiken [...] En daarmede bleef ik thuis, met voorneemen om mijne verloope practijk weder op te vatten.’²³

Boudewijns behoedzaamheid heeft zeker te maken met zijn zorg voor een jong en groeiend gezin. Dat zal een van de redenen zijn dat hij minder uitgesproken was over zijn politieke overtuigingen dan Dirk in het begin van de negentiende eeuw. Overigens vertonen hun karakters opvallende overeenkomsten. Beiden waren aan de ene kant ten voeten uit juristen, die

hun sterke aversie tegen onrecht juridisch benaderden. Vader en zoon konden in eerste instantie volhardend zijn, maar toonden zich waar nodig pragmatisch. Tijdgenoten beschreven beiden daarnaast als goedmoedig en joviaal, wat hielp in het leggen en verdiepen van verbindingen met zowel politieke mede- als tegenstanders.

Advocaat en rechter

In juni 1798 had Boudewijns tweede zoon, Willem, zijn rechtenstudie in Leiden met succes afgerond en vertrok hij naar Den Bosch om zijn vader bij te staan in zijn praktijk.²⁴ Al bij zijn aantreden als secretaris van het Comité ter Lande was Boudewijn een betrekking in de rechterlijke macht beloofd. In 1799 werd die belofte min of meer ingelost toen hij werd benoemd tot lid van het gerechtshof in Dordrecht, waarnaar hij met zijn familie verhuisde. Het hof bestond alleen op papier. Boudewijn was na twee jaar wachten nog niet officieel geïnstalleerd en had geen enkele zaak behandeld. Groot zal zijn opluchting geweest zijn toen hij in 1801 werd aangesteld als lid van het Nationaal Hooggerechtshof. Dit hoogste landelijke rechtscollege was na veel discussie tussen federalisten en unitariërs, die uiteindelijk het pleit wonnen, tot stand gekomen. Het Hooggerechtshof diende als toezichthouder op lagere rechtbanken en als beroepsinstantie voor departementale hoven.²⁵ Boudewijn vertegenwoordigde Staats-Brabant. Het gezin verhuisde weer terug naar Den Haag. Toen in 1808 de functie van president vrijkam, werd Boudewijn na persoonlijke bemoeienis van koning Lodewijk Napoleon op die vacature benoemd. Boudewijn stond met hem op goede voet. Hij meende dat het bestuur van de eenheidsstaat die Nederland inmiddels was het beste onder leiding van een koning kon staan. De nieuwbenoemde president gaf de koning herhaaldelijk advies en Lodewijk Napoleon maakte hem als dank voor zijn bewezen diensten ridder in de door hem opgerichte Orde van de Unie. Bij die gelegenheid gaf Boudewijn nog eens te kennen dat hij niets met politiek te maken wilde hebben. De twee hielden desalniettemin een goede verstandhouding.²⁶

In januari 1809 verhuisde het Hooggerechtshof naar Amsterdam en het gezin Donker trok mee naar de hoofdstad. Na de inlijving bij Frankrijk in 1810 heette de instelling nog kort Keizerlijk Hooggerechtshof, maar de opheffing volgde een jaar later. Boudewijn kondigde zijn afscheid aan bij Charles-François Lebrun, de nieuwbenoemde stadhouder-prins in de Nederlandse departementen, die hem met alle egards ontving.²⁷ De laatste twee jaren van de Franse overheersing was hij een van de vier kamerpresidenten van het Keizerlijk Gerechtshof te Den Haag.

Boudewijn stond bekend als 'een braaf, vrolijk en rondborstig man en een schrander, kundig en ervaren regtsgeleerde, die zich later als Staatsman

*Hendrik Herman Donker Curtius,
broer van Dirk*

*Benjamin Donker Curtius, broer
van Dirk. Door Lambertus Lingeman,
naar Gerrit Jan Schouten*

*Willem Boudewijn Donker Curtius
van Tienhoven, broer van Dirk.
Door Gerhardus Fredericus
Eilbracht, 1848, naar Augustin
Luc Demoussy*

en magistraat uitstekend heeft doen kennen'.²⁸ Ook werd hij getypeerd als een bescheiden man, wars van uiterlijk vertoon. Hij scheen moeite gehad te hebben om zich aan te passen aan de nieuwe rechtsorde, maar onderscheidde zich tegelijkertijd door zijn ervaring en kunde. Hij was niet gefortuneerd en had zijn betrekking nodig om rond te komen.²⁹ De familie was snel geklommen op de maatschappelijke ladder. Boudewijn had zich in anderhalf decennium opgewerkt van lokaal bestuurder, die hij in eerste instantie net als zijn vader was, tot een van de meest toonaangevende Nederlandse rechtsgeleerden. Daarnaast was hij in Haagse kringen zeer gezien. Hij was lid van *Diligentia*, een maatschappij waar voordrachten op het gebied van de natuurwetenschappen werden gehouden.³⁰

Boudewijns zonen maakten in de negentiende eeuw maatschappelijke carrière: Hendrik Herman, die in de familie Hein werd genoemd, werd hervormd predikant en een van de prominentste tegenstanders van de Afscheiding van 1834; Willem Boudewijn, bekend onder zijn eerste naam, was jurist en later president van de Hoge Raad; Benjamin – 'Ben' in de familie – werd de eerste directeur van de posterijen in Amsterdam en Dirk een van de leidende figuren rond de grondwetsherziening van 1848. Van de drie dochters trouwden er twee met echtgenoten die een maatschappelijke carrière opbouwden: Boudewina huwde de predikant Johannes Cornelis Boot en Sara Seraphina trouwde met Hendrik Gerard van Kessel, de latere directeur van de posterijen in Den Haag. De derde dochter, Alexandrina Margaretha, was verstandelijk gehandicapt als gevolg van een hersenbeschadiging door roodvonk die ze als kind opgelopen had.

Het is aannemelijk dat de jonge Dirk in politiek opzicht in ieder geval deels door zijn vader is gevormd.³¹ Hij groeide op in tumultueuze tijden. In zijn eerste tien levensjaren is het gezin Donker vier keer verhuisd.³² Hij doorgroonde ongetwijfeld nog niet de politieke achtergrond van de verschillende betrekkingen van zijn vader, maar kreeg de politieke instabiliteit zeker mee. Vader Boudewijn hield zich op gezette momenten afzijdig – bijvoorbeeld na de plundering van zijn huis – om later in een andere functie toch weer bij te dragen aan staatkundige ontwikkelingen. Tijdens de Bataafse Republiek en het Koninkrijk wist hij te laveren tussen verschillende facties, maar hij voelde zich het meest op zijn gemak in juridische aangelegenheden en niet in de dagelijkse politieke zaken.

Daarnaast heeft Dirk persoonlijk veel van zijn vader meegekregen. Volgens Boudewijn kende het gezin ondanks alle politieke strubbelingen een gelukkige tijd:

'Ook heb ik te Dordrecht een zeer aangenaam verblijf gehad. [...] Ik ben altijd een zeer groot liefhebber van visschen met de hengel op baars onder het kroost geweest. [...] Dikwijls nam ik mijne twee jongste zonen [*Ben en Dirk, MudW*], toen aankomende jongelingen, mede en

leerde hen die vrije kunst. En als ik dan met hen zoo in den vroegen morgen in vischrijke sloten beezig was, smaakte ik het genot van het leven in volle ruimte weder.³³

In zijn latere leven gaf Dirk zich ook graag over aan zijn ‘gewone zomer-uitspanning’, het vissen. ‘Want, als ware hij een geboren Leidenaar, hij was een hartstochtelijk visscher.’³⁴ De huiselijkheid van de familie Donker straalt af van de ietwat gezapige regels die Boudewijn ter gelegenheid van hun 25-jarig huwelijk op 13 juli 1799 voor zijn vrouw dichtte:

‘Thans zien w’ een talrijk kroost zoo vaak van God gebeden
Een Zoon aan hem geweid reeds van zijn vroege jeugd
Die nu in zijnen dienst zijn kragten zal besteeden
Tot zijdens makers roem en zijner ouderen vreugd
En ander voorbereid ter pleitzaal te verscheinen
En daar het heiligt Recht manmoedig voor te staan
Twee Dochters fiks van leest en dan den arme kleine
Die ’t Gode heeft behaagd door zijne hand te slaan
en Benjamin en Dirk zou ik u dan vergeten?
Ach neen! Al ’t zeevental is onze liefde waard
Gij allen die thans zijt aan deezen disch gezeeten
Gedenk deez blijden dag zoolang gij zijt op aard..³⁵

Boudewijn was in de ogen van zijn zoon een beminnelijk man. Ruim vijftig jaar later herinnerde Dirk zijn vader als iemand die maar zeer zelden uit de slof schoot: ‘Mijn vader was de zachtzinnigste man van de aarde, maar, als hij zijn gewoon karakter aflegde en in drift geraakte, werd hij zoo geweldig en toemeloos, dat hij allen, die hem omringden, schrik aanjoeg; ik heb hem slechts eens in mijn leven in dien toestand gezien en het is mij mijn geheel [sic] leven bijgebleven.’³⁶

Dirks vorming

Dirk bezocht de Franse en Latijnse scholen in Dordrecht, Den Haag en Amsterdam.³⁷ In Den Haag behoorde hij tot de beste leerlingen. In maart en september 1807, in de vierde klas van de Latijnse school, kreeg de ‘uitstekende’ Dirk tot twee keer toe een *premium*. In de regel bestond deze uit een boek met een bijzondere prijsband. Bij beide gelegenheden sprak hij in het Latijn dankwoorden uit.³⁸ Op de Latijnse school in Amsterdam studeerde hij onder het rectoraat van Herman Bosscha, de bekende hoogleraar letterkunde en geschiedenis. Hij was een klasgenoot van Jacob de Kempnaer, met wie hij in 1848 in de grondwetscommissie en het kabinet zat.³⁹ De

vriendschap tussen beiden hield hun hele leven stand. Na het succesvol afronden van de Latijnse school vervolgde Dirk zijn opleiding aan het Athenaeum Illustre in Amsterdam. Gezien de achtergrond van zijn vader en broer Willem was zijn keuze voor de studie rechten weinig verrassend. Aan het Athenaeum was Hendrik Constantijn Cras al sinds het einde van de achttiende eeuw veruit de bekendste hoogleraar. Zijn publicaties waren in die tijd gestoeld op de adagia van de Franse Revolutie, vrijheid en gelijkheid, met een nadruk op het natuurrecht. Hij was meer een praktijkman dan wetenschapper.⁴⁰ Zijn colleges waren populair. In het collegejaar 1809-1810 gaf hij een collegereeks over de net geïntroduceerde *Code Napoléon*. Hij behandelde het wetboek analytisch, artikel na artikel, waarbij hij vooral oog had voor de interne systematiek. Die praktische insteek was bij uitstek geschikt voor jonge rechtenstudenten die advocaat wilden worden.⁴¹ Dirk zal ongetwijfeld deze colleges bij Cras hebben gevolgd. Omdat het Athenaeum geen promotierecht bezat, schreef hij zich op 30 augustus 1811 in bij de Leidse Universiteit. De universiteit had op dat moment achttien hoogleraren en rond de 450 studenten. In dat jaar schreven zich zo'n 100 studenten in en vonden er 125 promoties plaats, een jaar later was dit ongeveer de helft. Reden voor die extra inschrijvingen was de mogelijkheid om nog te promoveren voordat de examens verzwaaard en in het openbaar afgenomen werden.⁴² Ook Dirk lijkt hiervan nog te hebben willen profiteren.

Dirk stond drieënhalve maand ingeschreven. Hoogleraar rechten Joan Melchior Kemper was secretaris van de universiteit. Deze laatste was nauw betrokken bij de laatste maanden van Dirks academische vorming. Kemper, een leerling van Cras en aanvankelijk een patriot, werd gezien als een van de belangrijkste juristen van zijn tijd. Zijn colleges stonden onder studenten hoog aangeschreven.⁴³ Hij uitte zijn vrijzinnige denkbeelden en gedachten over vrijheid in diverse publicaties. Kemper stond als anti-Frans te boek. Meermalen liet hij in zijn colleges doorschemeren dat de Fransen Nederland illegaal geannexeerd hadden. Deze subversieve houding had zijn uitwerking op Kempers studenten.⁴⁴ Wellicht de opmerkelijkste gebeurtenis die plaatsvond gedurende Dirks tijd in Leiden is het bliksembezoek van Napoleon op 24 oktober 1811.⁴⁵ Hij zal het spektakel ongetwijfeld met gemengde gevoelens aanschouwd hebben.

Op 14 december 1811 promoveerde Dirk 'met grote onderscheiding' op stellingen in Romeins en hedendaags recht.⁴⁶ De stellingen lieten een brede variëteit aan juridische onderwerpen zien, van familie- en eigendomsrecht tot staats- en volkenrecht. Hij was het met Hugo de Groot eens die in *De iure belli ac pacis* betoogde dat het weliswaar toegestaan was om oorlog te voeren omdat een ander land onrecht had aangedaan, maar dat oorlog niet was gerechtvaardigd alleen om het andere land te verzwakken. Het heeft er sterk de schijn van dat Dirk door deze stelling bedekt kritiek leverde op Frankrijk dat niet lang daarvoor Nederland was binnengevallen. De laatste

*Hendrik Constantijn Cras,
Donkers leermeester in Amsterdam.
Door Adriaan de Lelie, 1789*

*Joan Melchior Kemper, Donkers
leermeester in Leiden. Door David Pi  re
Giotto Humbert de Superville, 1815*

stelling van zijn promotie ontleende hij aan Montesquieus *De l'esprit des lois*. Dirk benadrukte hierin het belang van recht en goede wetgeving. Na religie waren goede politieke en civiele wetgeving het hoogste goed dat een volk ontvangen kon. Later, onder meer in zijn brochure *Orde* uit 1839, zou hij hetzelfde betogen. Hij stond daarnaast op de bres voor het eigendomsrecht, een recht dat hij jaren later als minister hartstochtelijk verdedigde.⁴⁷ Na zijn rechtenstudie keerde Dirk terug naar het ouderlijk huis, dat vanaf mei 1811 weer in Den Haag stond, en vestigde hij zich als advocaat. Op 8 juni 1812 werd hij beëdigd voor het Hooggerechtshof. Hij woonde daar met zijn ouders en zus Sara Seraphina, maar nadat zij in 1812 in het huwelijk trad met Hendrik Gerard van Kessel en het ouderlijk huis verliet, was Dirk het enige overgebleven kind thuis.⁴⁸

Oproep voor de Garde d'Honneur

Het voorspoedige carrièrepad van de jonge advocaat kwam in de nadagen van het Franse regime tot een tijdelijke stilstand. De familie Donker was tot dan toe ongeschonden door de Franse bezetting gekomen. Sterker, vader Boudewijn maakte een mooie juridische carrière in de nadagen van het Franse bewind. Na de voor Napoleon desastreus verlopen veldtocht in Rusland in 1812 zocht hij naar nieuwe manieren om zijn leger te versterken. Al eerder was de dienstplicht door middel van loting ingevoerd, maar voor wie het kon betalen was er plaatsvervanging mogelijk. Dienstplichtigen uit arme milieus, die in eerste instantie niet in dienst hoefden, namen in ruil voor een vergoeding de plek van zonen uit de gegoede kringen in. Dit systeem was algemeen geaccepteerd en bood minder gegoede families de gelegenheid in korte tijd een relatief grote som geld te verdienen. Daar stond tegenover dat Napoleontische veldtochten zeer gevaarlijk bleken en het risico als kanonnenvlees te eindigen groot was. Dirk werd in 1812 ingeloot, maar zijn vader vond een remplaçant voor 2500 gulden.⁴⁹ Op 18 december van dat jaar sloot Boudewijn hiertoe een contract af met ene Jan Hendrik Klemens. Tot begin 1815 betaalde Boudewijn wekelijks Klemens' moeder en vrouw het verschuldigde bedrag.⁵⁰

De oplichting was van korte duur. Omdat alle zoons uit gegoede families zich lieten remplaceren, waren de rekruten voornamelijk afkomstig uit de laagste geledingen van het volk. Op 3 april 1813 beval Napoleon tot de oprichting van een Garde d'Honneur door een senaatsbesluit. Napoleon wilde hiermee zijn cavalerie versterken, een legeronderdeel dat in Rusland zware averij had opgelopen. De cavalerie was geen plek voor arme remplaçanten: hun lage achtergrond strookte niet met de uitstraling van dit legeronderdeel en ze konden de benodigde paarden simpelweg niet betalen. Tegelijkertijd kon Napoleon hiermee de betere kringen aan zijn bestuur binden. Het

dienst laten doen van jongens uit alle lagen van de bevolking kan worden gezien als een poging tot het 'sluiten van de nationale gelederen'.⁵¹ Ook is geopperd dat de Gardes d'Honneur eigenlijk gijzelaars van het Franse regime waren.⁵² Dit zal eerder een gevoel van de opgeroepen zoons zijn geweest dan de echte reden.⁵³ Nederland moest zo'n 500 van de 10.000 gardisten leveren. Dirk leek te voldoen aan de criteria die Napoleon aan de gardisten had gesteld: hij was net twintig jaar oud en behoorde als zoon van een van de vier kamerpresidenten van het Keizerlijk Gerechtshof tot de elite. Net als veel van zijn leeftijdsgenoten ontving hij in mei 1813 een oproep om dienst te doen als gardist. Enkelens meldden zich vrijwillig, voor het overgrote deel beschouwden de opgeroepen het bevel tot dienstdoen toch als straf.

Boudewijn maakte zich in eerste instantie niet zoveel zorgen. Samen met zijn zoon las hij het senaatsbesluit waarin stond aangegeven dat de prefecten jongens moesten oproepen 'die zonder betrekking wegwijnden'. Nu was Dirk net advocaat geworden en had dus wel bestaansmiddelen. Boudewijn was ervan overtuigd dat volgens de letter van het besluit zijn zoon geen last zou hebben van deze maatregel, maar ergens voelde hij wel dat Dirk hiermee te maken zou krijgen. Hij ving op dat de prefecten zich niet aan de letterlijke tekst van het decreet hielden en dat er anderen bereid gevonden moesten worden om het aantal gardisten te kunnen opbrengen. Hij nam voorzorgsmaatregelen: 'Alleen uit beschouwing van de willigheid der zaak in 't gemeen tekende ik al weder voor f. 500.'⁵⁴

De schrik was groot toen Dirk op 8 mei toch werd opgeroepen voor dienst als gardist. Bij de oproep waren twee brieven van prefect Goswin de Stassart gevoegd. De eerste, vrij vriendelijk van toon, kondigde aan dat de gardisten zich op 10 mei moesten melden. Op 29 mei zouden ze ingedeeld worden in regimenten en naar hun standplaatsen vertrekken. De tweede brief, veel dwingender van toon, meldde dat de rekruten zelf een paard mee moesten nemen en hun uniformen moesten betalen. Vader Boudewijn maakte nog dezelfde dag bezwaar tegen de oproep: zijn enige nog thuiswonende zoon had al een betrekking als advocaat en was bovendien al geremplaceerd. De Stassart was duidelijk niet onder de indruk en antwoordde slechts kort dat de bevelen van de keizer opgevolgd dienden te worden. Hij verwachtte Dirk daarom de dag erna gewoon om tien uur op de prefectuur. Nu bracht Dirk dezelfde bezwaren aan de prefect over. De Stassart antwoordde dat hij moest handelen 'in zijn belang en dat van zijn familie'. Dirk gaf hem daarop direct terug dat zijn betrekking als advocaat in zowel zijn eigen als in het belang van zijn familie was.⁵⁵ Dirks broer Ben voelde dat de situatie nijpend werd, maar was ervan overtuigd dat hij zich erdoorheen sloeg: 'Dirk heeft een gelukkig humeur.'⁵⁶ Boudewijn had intussen de zaak hoger opgespeeld en Lebrun een brief gestuurd. Deze vertelde hem dat de zaak volledig bij de prefecten rustte.⁵⁷ De jonge advocaten waren voor wat betreft

de werking van het senaatsbesluit grensgevallen. Sommigen kwamen op een reservelijst te staan, anderen ontvingen wel een oproep om dienst te doen.⁵⁸ Op 10 mei schreef De Stassart aan Cornelis Felix van Maanen, de president van het Keizerlijk Hof, dat hij het sterke vermoeden had dat Dirk zich niet zou melden. Hij was niet van plan om dit over zijn kant te laten gaan. Het lag in zijn macht om maatregelen te treffen die 'oneindig onaangenaam' waren voor de familie. Dat de familie een goede reputatie had, deed hier volgens hem niets aan af.⁵⁹ Van Maanen deed nog een goed woordje voor Dirk en vroeg De Stassart hem te ontzien, maar zonder resultaat.⁶⁰

Dirk kwam de tiende mei niet opdagen. De Stassart probeerde eerst formeel vader Boudewijn te bewegen alsnog van gedachten te veranderen. Toen dit niet bleek te werken werd zijn toon venijniger, zoals hij al aan Van Maanen had aangekondigd. Ondertussen was gebleken dat naast Dirk ook een handvol andere zoons uit de gegoede burgerij weigerde zich te voegen naar de wensen van de prefect. De Stassart stelde Dirks dienstweigering nu aan hen ten voorbeeld. Hij eiste dat hij zich moest gedragen, de wet moest respecteren en de keizer diende te gehoorzamen. Dirk bleef onvermurwbaar. Hij meende in zijn recht te staan en gaf aan graag iemand met militaire ambities te vinden die wel gemotiveerd was om te dienen als gardist. Deze handreiking wees De Stassart direct af. Gevolg van zijn resolute weigering was wel dat Dirk zich publiekelijk aardig in de kijker speelde: 'alle ogen waren gericht op deze jongeman'.⁶¹

Na de laatste resolute afwijzing van De Stassart nam Boudewijn zich voor om een gesprek met De Stassart aan te gaan omdat hij binnen enkele dagen voor rechtszaken naar Leeuwarden moest afreizen. De prefect stemde in met een persoonlijke ontvangst. Wat een verzoeningspoging moest zijn, mondde uit in een harde confrontatie. Toen Boudewijn zich op de gezette tijd naar het paleis van De Stassart begaf, trof hij de prefect alleen in een achterkamer aan. Hij wilde met hem op argumenten het gesprek aangaan. Aanvankelijk probeerde De Stassart het nog met vleierij. Hij weerlegde Boudewijns argumenten niet, maar prees hem de hemel in, onder meer door te benadrukken dat de keizer hem zeer hoogachtte. Kennelijk probeerde hij hem te bewegen zijn zoon, die wat 'halsstarrig' was geweest, te overtuigen toch dienst te doen als gardist. Toen Boudewijn aanvoerde dat de prefect voorbijging aan de wet, die net zo goed voor De Stassart gold, beriep deze laatste zich op zijn 'particuliere instructiën'. Boudewijn vroeg hiernaar, maar daarop begon De Stassart wild door de kamer te lopen, stapels papier te doorzoeken en weg te smijten, totdat hij met een niet ondertekend document kwam aanzetten, waaruit zou blijken dat hij de gendarmes kon inzetten tegen de weigerachtige gardisten. Boudewijn trok de rechtsgeldigheid van dit document in twijfel, waarop De Stassart pas echt tegen hem uitvoer. Terwijl hij zich opwond en zijn gezicht rood aanliep, bitste hij Bou-

dewijn toe dat hij in ongenade van de keizer zou vallen en dat zijn familie geruïneerd zou worden. De prefect voegde er nog een dreigement aan toe: 'Hoezo heet u Curtius? U wilt de Romein spelen, ah, ik zal je leren de Romein te spelen.'⁶² Boudewijn vloog op, maar kon zich inhouden en liet De Stassart duidelijk weten dat hij zich niet zo liet beledigen. Hij verliet ogenblikkelijk het paleis en begaf zich naar Huis ten Bosch, waar Lebrun zich bevond. Hij deed aan hem de nare ontmoeting met de prefect uit de doeken. Boudewijn meende uit de reactie van Lebrun op te maken dat deze het gedrag van De Stassart afkeurde. Lebrun drukte hem op het hart vooral de volgende dag af te reizen naar Leeuwarden. Dit deed Boudewijn, in de verwachting dat er tijdens zijn afwezigheid niets tegen Dirk werd ondernomen. Hij vertrok, terwijl hij zijn jongste zoon nog de volgende raad meegaf: 'Als gij bij wege van recht op eene wettige wijze vervolgd wordt, verdedig u dan ook alzo. Maar als tegen u geen recht, maar geweld wordt gebruikt, zet er geweld tegen, zoo gij kunt. Doch indien men u te magtig is, ondergaat dan liever het geweld met moed dan lafhartig te bukken.'⁶³ Deze raad nam Dirk zeker ter harte.

29 mei, de dag waarop de gardisten zich bij de prefect moesten melden om ingedeeld te worden in een regiment, ging voorbij en Dirk kwam niet. Twee dagen later ontving hij een bevel van De Stassart dat hij nog één kans had om zich op 4 juni vrijwillig te melden. Dirk stuurde die dag een brief waarin hij zijn argumenten nogmaals opsomde en kwam wederom niet opdagen. 's Avonds hoorde hij van 'een behulpzame vriend' dat de prefect een arrestatiebevel tegen hem had uitgevaardigd en dat dit de volgende ochtend werd uitgevoerd. Die ochtend om vijf uur kwamen de gendarmes inderdaad naar het ouderlijk huis, maar tevergeefs. Dirk had uit voorzorg de nacht doorgebracht bij een vriend, omdat hij niet 's nachts opgepakt wilde worden.⁶⁴ De gendarmes troffen alleen mevrouw Donker aan, die de gendarmes vertelde dat Dirk niet veel later thuis zou komen. Rond tien uur kwamen de gendarmes terug met een 'laatste uitnodiging' van onderprefect De Gestas om onmiddellijk mee te gaan. Toen Dirk resoluut bleef weigeren en de gendarmes hem wilden arresteren, vroeg hij naar het arrestatiebevel. Dit bevel was er niet en een van hen antwoordde dat de arrestatie een bevel van de prefect was. Dirk antwoordde dat dit bevel geen enkele waarde voor hem had en de gendarmes dropen af.⁶⁵ Uiteraard was het wachten op hun terugkomst met zo'n bevel. Vier uur later was het zover. Een rijtuig met twee gendarmes arriveerde bij het ouderlijk huis en Dirk zag zich nu wel genoodzaakt mee te gaan, maar weigerde in het rijtuig plaats te nemen. Zo vertrok het gezelschap te voet, met Dirk onder schot, naar de prefectuur. Tegen vijf uur ontving De Stassart hem en beet hem toe dat deze gang van zaken Dirks reputatie en carrière schade had gedaan, maar dat het nog niet te laat was. Hij beloofde Dirk, als hij zich nu conform zijn voorbeeldfunctie zou gedragen, binnen zes maanden een positie als rechter-commissaris.

Dirk weigerde gedecideerd het aanbod met het argument dat hij het recht aan zijn zijde had. Hierop liet de prefect Dirk opsluiten in de Gevangenpoort aan het Buitenhof. De zaak van Dirk, die halsstarrig bleef weigeren dienst te doen als gardist, was inmiddels een *cause célèbre* geworden. Voor de prefectuur had zich een menigte verzameld, die hem stil volgde tot de deur van de gevangenis.⁶⁶

Deze hoogoplopende zaak toonde dat zowel vader als zoon zich niet makkelijk neerlegde bij gezag waarvan ze de legitimiteit niet erkenden. Steeds bleven ze met de wet in hun hand bezwaar maken en verzet bieden. Met hun onbuigzaam karakter volhardden ze hier beiden zo lang mogelijk in. Dirk liet zich liever onder het oog van zijn stadsgenoten met opgeheven hoofd wegvoeren om zo zijn juridisch gelijk te tonen dan stil de aftocht te blazen, ook al leidde dit tot zijn opsluiting.

Dirk werd als gevangene nummer 281 ingeschreven in het gevangenboek.⁶⁷ In de Gevangenpoort deelde Dirk een cel met Steven Hageman, zoon van Eduard Hageman, hoogleeraar rechten in Leiden en samen met Kemper de gene die aldaar de anti-Franse sentimenten aanwakkerde.⁶⁸ In 1864 verhaalde hij over deze periode:

‘de Prefect was vleierend en zeide alle orders gegeven te hebben, om ons goed te behandelen, maar naauwelijks had hij de kamer verlaten of hij viel den cipier aan, omdat hij mij met Hageman in dezelfde kamer had geplaatst en ons te goed behandelde. Volgens den cipier had de Prefect hem toegevoegd, “je bent dwaas, je zet de grootste rebellen samen, je moet ze scheiden en als criminelen behandelen.” Ik werd dan ook dadelijk in eene andere kamer *au secret* geplaatst.’⁶⁹

Dat hij bij Hageman in de cel zat, beschouwde Dirk als een geluk. De Stassart had hem verzekerd dat hij hem met ‘alle egards’ behandelde, maar dat kwam weinig overeen met de orders die hij aan de cipier had gegeven: ‘deze poster [*wachter, MvdW*] zal mij geenszins van plan doen veranderen’.⁷⁰ Een dag later meldde hij zijn broer dat hij ‘gerust [had] geslapen’. Hij vroeg hem om ‘wat fijn linnengoed’, ‘een witte broek’ en ‘een jas’. Ook bestelde hij een fles wijn.⁷¹ Nog maar enkele dagen tevoren was de tyfus uitgebroken in de Gevangenpoort.⁷² Vanuit de cel schreef Dirk aan zijn moeder. Toen zijn brief, waarin hij benadrukte dat hij vertrouwen bleef houden dat het recht uiteindelijk zou zegevieren, bij haar aankwam, had zij bezoek van Willem van Hogendorp, die enkele dagen later opgepakt zou worden. Dirks brief was geopend door de prefect, die zelf nog enkele regels toevoegde, waarin hij benadrukte dat Dirk de situatie aan zichzelf te wijten had doordat hij al zijn voorstellen had geweigerd.⁷³

Boudewijn was inmiddels in Leeuwarden op de hoogte gesteld van de arrestatie van zijn zoon, maar meer details had hij niet. Hij spoedde zich

*De Gevangenpoort in Den Haag, waar Donker in juni 1813 twee weken vastzat.
Door Pieter Daniel van der Burgh, ca. 1825*

na zijn zaken direct naar Den Haag. Sommigen in het Franse bewind, met name Mathieu Molé, die het Franse ministerie van Justitie waarnam, zagen hem als de kwade genius achter de insubordinatie van de gardisten. Molé ontbood Boudewijn in Parijs met als doel hem ontslag aan te zeggen. Intussen had Lebrun de keizer over de zaak ingelicht. Hij sprak lovende woorden over Boudewijn; zo was hij volgens hem integer, geliefd bij alle partijen en liet hij zich niet in met personen van dubieuze signatuur. Boudewijns recalcitrante gedrag vergoelijkte hij door te stellen dat dit gebeurde ‘in het vuur van het ogenblik’ en gericht was tegen De Stassart en niet tegen de keizer. Optreden was dus niet nodig en werkte zelfs contraproductief: ‘elke krachtige maatregel die tegen hem genomen wordt, zal uw getrouwen van streek brengen, en de gevoelens van respect en genegenheid voor Uwe Majesteit kunnen verzwakken’.⁷⁴

Boudewijn en zijn vrouw Cornelia reisden naar Parijs. Lebrun had Boudewijn nog een aanbevelingsbrief meegegeven. In Parijs aangekomen betrok het echtpaar voor de duur van het verblijf een hotel naast het Louvre. Aanvankelijk had het stel twee kleine kamers met een vuile trap, maar toen in het hotel een brief van Claude Ambroise Régnier, de minister van Justitie die zijn plek weer ingenomen had, aankwam, bood hun hospita beiden onmiddellijk de netste kamers aan. De brief vermeldde dat Boudewijn was verheven tot *Baron de l'Empire*. Hij dacht er echter niet aan de titel tegen betaling te lichten: ‘eene baronnie is mij geen oortje waard’.⁷⁵

Enkele dagen later ontving Régnier Boudewijn met alle egards en verontschuldigde zich dat zijn waarnemer hem helemaal naar Frankrijk had laten komen voor zo’n futiliteit.⁷⁶ Dankzij Lebrun was de zaak daarmee voor wat betreft de positie van Boudewijn afgedaan.

In Metz

Voor Dirk was de episode nog niet afgelopen. Na twee weken in de Gevangenpoort gezeten te hebben, kregen hij en zijn drie medegevangenen het teken dat ze spoedig naar Frankrijk zouden afreizen. In de nacht van 14 op 15 juni pakten gendarmes de laatste twee weigeraars op, onder wie Willem van Hogendorp. De zes gingen onder begeleiding naar Metz. De reis, die overigens veel aangenamer was dan de gedwongen wegvoering naar de Gevangenpoort, duurde acht dagen.⁷⁷ Dirk wist aanvankelijk niet waar hij naartoe ging. Tegenover zijn vader toonde hij zich in een brief emotioneel: ‘Met tranen in mijnen ogen zeg ik u vaarwel. [...] Wat ook mijn volgend lot zijn moge, gelooft steeds, dat den zegeningen van deugd welken gij mij hebt ingeboezemd, mij gedanig zullen verzellen. [...] Vaarwel beste van alle vaders [...] mijn gevoel overmeestert mij.’⁷⁸ Aan het eind van de eerste dag bereikten ze Breda. Dirk liet zijn moeder weten tevreden te zijn over het

gedrag van de gendarmes, die de Gardes veel vrijheid gaven. Hij wist dat ze via Antwerpen naar Brussel reisden, waar ze een dag verbleven.⁷⁹ Pas in Antwerpen hoorde hij dat Metz het doel was.⁸⁰ Ondertussen waren Dirks ouders nog niet van De Stassart af. Hij beval Cornelia per brief 120 gulden te betalen als aandeel in de kosten voor het vervoer van haar zoon naar Metz. Boudewijn vond direct na thuiskomst een rekening van 350 gulden voor een uitrusting die Dirk nooit ontvangen heeft.⁸¹

In Metz hadden de eerder aangekomen gardisten zich in de stad gevestigd, tot het moment dat ze ingekwartierd werden. Direct op de eerste dag na aankomst had Dirk een onderhoud met een kolonel van het regiment. Hij beproefde zijn kansen: ‘zouden wij blijven weigeren, schijnt hij geene stellige orders te hebben’, meldde Dirk zijn broer Willem. Als ze weerstand bleven bieden, zou hij hen gevangenzetten en de keizer inlichten. ‘Ik weet op dit ogenblik nog niet wat te doen’, noteerde Dirk. ‘Ik zie nog niet in waarom ik nu, daar de Keizer er mede gemoeid zal worden, zoude cederen; terwijl aan de andere kant, juist hierdoor de zaak niet zoude verbeteren.’⁸² Generaal Lepic, de superieur van de kolonel, wilde de teugels aanhalen en de gardisten binnen de muren van de kazerne brengen. Dirk wist wat niet zijn status was – militair of burger – en verzocht hem twee dagen later om een gesprek. Vlak voor het bezoek, dat hij samen met Hageman en Hendrik de Gijselaar aflegde, kwam het gezelschap in de antichambre mevrouw Lepic tegen. Na hun verhaal uit de doeken gedaan te hebben, wenste zij, aangedaan door hun woorden, eerst met haar man te spreken. Dit deed het gesprek goed: Lepic toonde zich begripvol, zei hen niet als militairen te beschouwen en scheen onwetend over wat hij nu precies met de gardisten aan moest. Ze namen afscheid in een gemoedelijke sfeer.⁸³ Wel klaagde Dirk vervolgens ‘dat ik met geweld de maat ben genomen’. Hierna werd een uniform voor hem gemaakt dat hij weigerde.⁸⁴

De gardisten bleven buiten de poorten van de kazerne slapen, maar gendarmes hielden ze formeel wel in de gaten. Ze kregen er elk twee toegewezen voordat ze de stad weer in mochten. ‘Deze heren aten, dronken en amuseerden zich den eersten dag reeds zoodanig op onzen gezondheid, dat wij erover gingen klagen, met dat gevolg, dat wij thans slegts een gendarme voor ons vijf hebben, die wij te zamen fr 6 daags betalen.’⁸⁵ Het regime werd langzaamaan lossier. De kapitein van de gardisten ‘hief na twee dagen de surveillance op en vergde van ons slechts, om ons dagelijks bij hem te vertoonen; dit bezoek veranderde zeer spoedig in een wekelijksch bezoek en eindelijk was het genoeg, dat van tijd tot tijd een onzer de complimenten der overigen aan den niet achterdochtigen Kapitein kwam overbrengen’.⁸⁶ Dirk toonde zich tevreden dat het de gardisten gelukt was ‘op ons woord van eer te worden ontslagen’. Onder begeleiding mochten ze ‘de environs’ bezichtigen, ‘waarmede ik mij bijna den gehelen dag bezig houde, om de tijd op die manier te slijten, want blijf ik in de stad, dan schijnt mij elken

dag bijna een week'. Over de omgeving van Metz merkte hij op: 'Het land is hier onwerkelijk schoon, bebouwde en hoge wijnbergen [...] prachtigste gezichten [...] maar dit is ook alles: Want de mensen! Profanum vulgus. Het eeten; ellendig en duur. De wijn ondrinkbaar. Het enige wat van dien aart hier goed is; is koffij en brandewijn'.⁸⁷ Desondanks meldde Dirk dat hij een 'kleine ongesteldheid' door de 'ongewone spijsen' had gehad. Hij leek enigszins in de omstandigheden te berusten en begon 'een weinig aan mijne tegenwoordige situatie te wennen'.⁸⁸

Omdat de gardisten veruit de meeste tijd buiten de poorten van de kazerne doorbrachten, werd met regelmaat vertier opgezocht. De cafés en herbergen waren voor de Hollanders een geliefde ontmoetingsplaats, ze dronken veel en de jongelieden zorgden voor veel lawaai in de kroegen en op straat. Dirk schijnt zich – als uitzondering – niet met dit vertier te hebben ingelaten.⁸⁹ De teugels werden gevierd, zeker nadat uit het oosten berichten kwamen dat het keizerlijk leger grote verliezen had geleden. Vrijwel alle laat aangekomen gardisten woonden buiten de kazerne, net als de gardisten zonder paarden. De gendarmes paktten soms wel gardisten op en brachten ze naar de kazerne, maar de harde kern van 'réfractaires' lieten ze ongemoeid.⁹⁰ Verlof was makkelijk te krijgen en de discipline was ver te zoeken. De dreigementen dat weigeraars naar de gevangenis zouden worden gebracht, bleven loze woorden. Dirk schreef zijn ouders dat enkelen 'de ellendige toevlucht tot zottigheden hebben genomen'. Hij voegde hier geruststellend aan toe dat hij hier niet bij behoorde.⁹¹ De bezorgdheid van zijn moeder was er niet minder om:

'wat ik U bidden mag wees toch voorzigtig in spreken en vooral in schrijven gedraag U zoo dat gij U voor God, en Menschen, kunt regtvaardigen, versuim het gebed tot God niet, dit is de eenige waare steun in tegenspoeden [...] maar vooral wees omsigtig en segt maar niets meer van den P[refec]t want dit helpt toch niet'.⁹²

Zijn moeder maakte zich bovenal zorgen over Dirks kerkbezoek: 'Gij antwoord mij wel op sommige maar niet op alle vragen onder anderen op de vraag is er een gereformeerde kerk te Metz? En maakt gij er wel gebruik van?'⁹³

Wat wel een bedreiging leek te worden, was de beschuldiging van een adjudant van generaal Lepic, dat Dirk zich met vijf andere onwillige gardisten in een etablissement in Metz beledigend over Napoleon had uitgelaten. Dirk, die zich naar eigen zeggen altijd voorzichtig had gedragen, wierp zich op als woordvoerder van de groep en begaf zich naar de adjudant. Omdat hij nooit in de betreffende gelegenheid was geweest, vroeg Dirk hem zijn aanklacht nader toe te lichten. De aap kwam uit de mouw: volgens de adjudant moesten de weigerachtige gardisten gewoon gehoorzamen.

Toen Dirk merkte dat zijn redelijke argumenten niet het gewenste effect sorteerden, gooide hij het over een andere boeg en vertelde hij dat zijn vader net door de keizer tot baron was verheven. De adjudant sloeg om als een blad aan de boom, liet zijn aanklacht vallen en groette hem nadien zelfs.⁹⁴

Dirk beklagde zich bij zijn broer dat de dagen ‘eentoonig’ waren:

‘ik sta ’s morgens om acht uur half negen op, begin met een italiaansch thema [...] tot elf uren, [...] neem en passant een tasse de café au lait en een broodje, waarmede ik déjeuneer, en kom om half één weder thuis, blijf dan wat uren zitten lezen, wandel voorts [...] naar Mijnheer Martin [...], waar wij een tafel hebben opgericht voor alle Hollanders, die of op onze wijze hier zijn gearriveerd, of nader hand zijn geronseld. [...] Hollandsche mensen, Hollandsche eeten, drinken, over alles wat Hollandsch is, word met vuur gedisputeerd.’⁹⁵

Wel kon hij af en toe langer buiten de stad zijn. Zo ging hij drie dagen met Jacob Pompe van Meerdervoort, ook een halsstarrig dienstweigeraar, naar het naburige Nancy toe.⁹⁶

Langzaam begon het nieuws door te dringen dat Napoleons legers de slag bij Leipzig hadden verloren. Ondertussen ontving Willem van Hogendorp op 25 november van zijn vader Gijsbert Karel een brief dat de omwenteling in Den Haag gaande was en dat overal oranje vlaggen verschenen. De gardisten maakten plannen om Metz zo snel mogelijk te verlaten, maar het ontbrak velen aan geld. De bankiers in de stad wisselden geen Nederlandse kredietbrieven meer in. Dirk zou dit hebben zien aankomen en al direct na de slag zijn krediet hebben verzilverd.⁹⁷ Dit verhaal is hoogstwaarschijnlijk geromantiseerd.⁹⁸ Dirk en Willem zouden vervolgens samen per gehuurde wagen naar Nederland zijn gevlucht. Dirk had zich voorop geïnstalleerd terwijl Willem in de koets zat. Bij het verlaten van de stad werd het tweetal staande gehouden, waarbij Willem zich letterlijk een weg gebluft schijnt te hebben langs de Franse posten.⁹⁹ Dit is tevens twijfelachtig; andere bronnen melden dat Willem met een omweg via Mainz pas in het voorjaar van 1814 naar huis terugkeerde.¹⁰⁰ Waar de bronnen het wel over eens zijn, is dat in ieder geval Dirk als knecht verkleed per koets op 27 november vertrok uit Metz en 3 december weer thuiskwam in Den Haag.

Het Franse juk afgeschud

De Franse tijd was voor Dirk en zijn familie geen gemakkelijke tijd. Zelf werd hij pas geconfronteerd met de willekeur van het Franse regime na zijn oproep tot gardist en het daaropvolgende gedwongen vertrek naar

Metz, maar voor vader Boudewijn, die een groot gezin te onderhouden had, was het constant schipperen tussen volgzzaamheid en principes. Dat dit lukte bleek uit zijn voorspoedig verlopen carrière. Was Boudewijn bij het binnentrekken van de Fransen in 1795 nog een advocaat in een perifere stad, bij de omwenteling in 1813 was hij een van de meest invloedrijke juristen in Den Haag. De familie Donker Curtius had in de Bataafs-Franse tijd een aanzienlijke patricische positie verworven.¹⁰¹ Dirk kwam echter – zeker voor Hollandse begrippen – niet uit het meest vooraanstaande milieu. De financiële positie van de familie was niet slecht – alle zonen zijn gaan studeren –, maar bovenmatig welvarend was het gezin niet. Vader Boudewijn oefende voor 1795 weliswaar een drukke advocatenpraktijk uit in Den Bosch, maar deze was niet zeer winstgevend.¹⁰²

In Den Haag mengde Boudewijn zich nadrukkelijk in toonaangevende kringen. Doordat Dirk was weggevoerd als Garde d'Honneur, kwam hij in contact met invloedrijke mannen. Gijsbert Karel van Hogendorp, wiens zoon ook gedwongen naar Metz was weggevoerd en goed bevriend was met Dirk, noteerde dat hij hierdoor 'vertrouwelijk bekend' raakte met Boudewijn.¹⁰³ Samen bespraken ze verscheidene malen de politieke situatie. Toen enkele maanden later het Franse regime viel, had hij zich midden in het gezelschap van mannen gepositioneerd die belangrijke ambten in het restauratiebewind zouden uitoefenen. Op 17 november 1813 was Boudewijn als een van de weinigen naast het driemanschap bij Van Hogendorp thuis, toen de proclamatie werd opgesteld waarin de onafhankelijkheid van de Fransen werd aangekondigd. Op het moment dat Van Hogendorp zijn proclamatie 'Oranje Boven' met daarin de zinsnede 'Alle partyschap heeft opgehouden, al het geledene is vergeten en vergeven' voorlas, gebeurde er iets opmerkelijks: 'op de woorden alles is vergeven, vielen hij en Donker Curtius zich in de armen. Zoo vereenigt het ongeluk de door staatkundige twisten het meest van elkanderen verwijderde mensen.'¹⁰⁴

Tijdens de omwenteling bezocht hij Van Hogendorp geregeld. Op 17 november 'in de eerste uren van den opstand' kwam Boudewijn bij Van Hogendorp 'roepende, dat de Franschen eruit waren, dat wij ons wapenen moesten en ze nooit wederom inlaten'. Twee dagen later kwam hij weer bij hem over de vloer en uitte 'met zijne gewone energie' anti-Franse standpunten.¹⁰⁵ Zoals eerder in zijn carrière, ambieerde Boudewijn ook nu geen politieke functie. Daarnaast speelde zijn gevorderde leeftijd – hij was inmiddels 67 – mee. Het nieuwe bestuur deed niettemin een beroep op hem om zich actief met de politieke inrichting van het nieuwe koninkrijk bezig te houden. Zo nam hij zitting in de commissie die een lijst met namen van 600 notabelen moest opstellen die over de grondwet van 1814 stemden.¹⁰⁶ Hij voelde zich het meest op zijn gemak in een juridische positie. Hij bleef kamervoorzitter en vicepresident van het hoogste rechterlijke college, dat na de omwenteling was omgedoopt tot Hooggerechtshof der Verenigde

Nederlanden. Van Maanen was in naam voorzitter van deze instelling, maar omdat hij tevens minister van Justitie was geworden, nam Donker die positie feitelijk waar. Hij bekleedde deze functie tot zijn dood in 1832 op 85-jarige leeftijd.

Ook de ster van Boudewijns zoon en Dirks oudere broer Willem rees tijdens de gebeurtenissen van 1813 snel. Tot dat jaar was hij advocaat in Dordrecht geweest, maar tijdens de omwenteling nam hij als stedelijke notabele – en als een van de weinige nieuwkomers – zitting in het voorlopig bestuur van de stad. Soeverein vorst Willem Frederik beloonde zijn loyaliteit door hem te benoemen tot districtscommissaris van Dordrecht en Gorinchem. Willem was bovendien medeverantwoordelijk voor het burgerlijk gezag in Breda.¹⁰⁷ Hij stond in contact met de Belgen en was goed bekend met de situatie aldaar.¹⁰⁸ Later was hij tweemaal lid van de Provinciale Staten van Holland en in 1825 kozen de Staten hem zelfs tot Tweede Kamerlid.

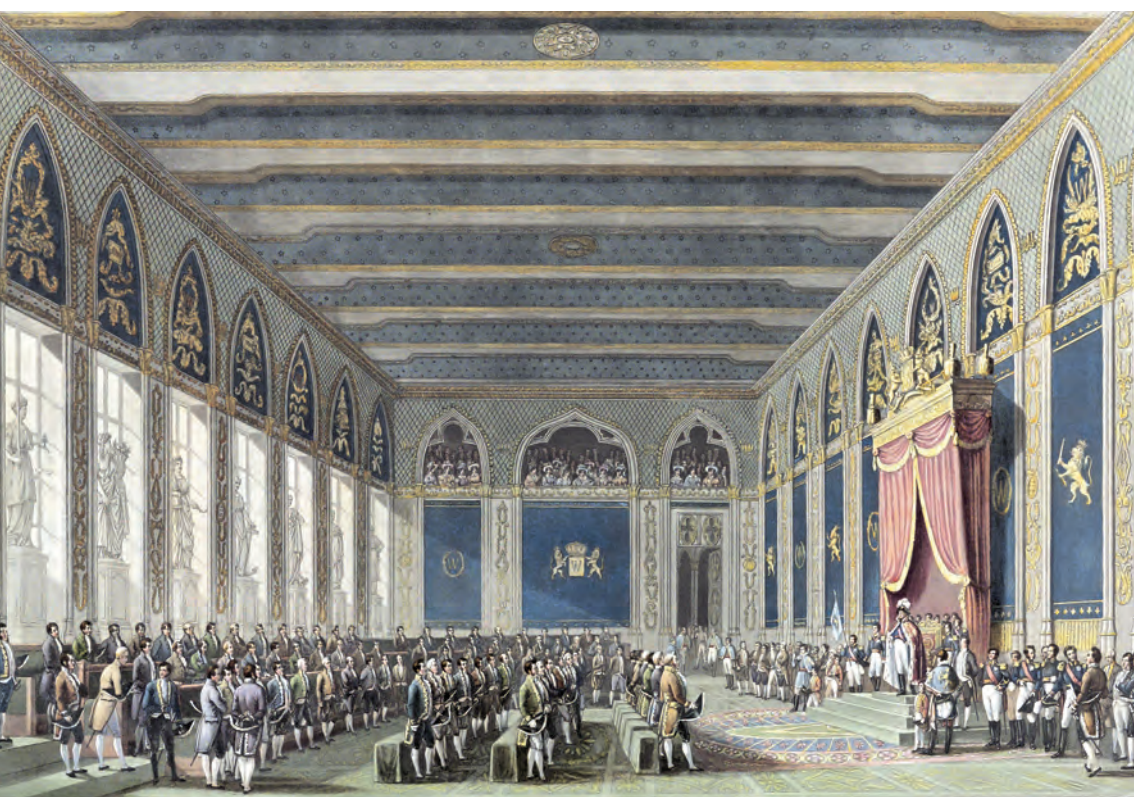
Net als zijn vader was Dirk wars van de Franse overheersing. Tijdgenoten merkten de onverzettelijkheid en de voorbeeldrol van Dirk op. Zo schreef medegardist Johan André Boymans enkele jaren na hun diensttijd in een voorwoord van een boek over deze periode in Metz aan Dirk:

‘Eene onverwinklijke geestkracht verhief u boven de gebeurtenissen, en de verdrukking van een’ dwingeland, door duizende trawanten gerugsteund, werd getrotseerd door een enkel mensch, maar sterk door de deugdelijkheid zijner zaak, zijn’ edelen moed, en waardig den Romeinschen naam van DONKER CURTIUS te dragen.’¹⁰⁹

De lotgevallen rondom de onvrijwillige inlijving van Dirk in de Franse Garde d’Honneur zijn vaak aangehaald als een van de meest sprekende tekenen van verzet tegen de Franse maatregelen. Niettegenstaande de hoogoplopende emoties wist Dirk, net als zijn vader, dat te veel openlijk verzet juist in zijn nadeel werkte. Vader en zoon moesten constant schipperen tussen pragmatisme en standvastigheid. Hoewel Dirk zich door zijn openlijke weigering dienst te doen als gardist op het publieke toneel plaatste, was het hem hierom niet te doen. Een zeker rechtvaardigheidsgevoel vormde zijn optreden: als jurist was hij gekant tegen de geleidelijke inperking van vrijheid en de willekeur van het Franse bewind. Het optreden van De Stassart was exemplarisch voor het bestuur in de nadagen van het regime. Waar hij heil zocht in bedreigingen en beloftes, bleef Dirk rustig en verdedigde zich met juridische argumenten en een beroep op de wet, zelfs op het moment dat hij al in de Gevangenpoort opgesloten zat. Deze houding zette hij voort in Metz, maar hij was zich hier terdege bewust van de dunne scheidslijn tussen kritiek en rebellie. Dirk wilde keer op keer zijn recht halen en schroomde niet om de autoriteiten daar steeds op aan te spreken. Aan de ene kant gedroeg hij zich voorzichtig om zelf geen slachtoffer van

willekeur te worden, aan de andere kant nam hij het voortouw om onterechte beschuldigingen aan te kaarten. Dit bleek opnieuw in november 1813; terwijl veel Nederlanders de omwenteling afwachtten, regelde hij een koets en keerde terug naar Nederland.

Zijn opleiding, zijn opvoeding en zijn vaders opstelling, maar vooral de moeilijke omstandigheden waaronder deze drie plaatsvonden, hebben de basis gelegd voor de ontwikkeling van Dirks latere denkbeelden. Boudewijn Donker Curtius en zijn vier zonen konden zich verheugen in de gunst van de nieuw aangetreden vorst Willem Frederik, vanaf 1815 koning Willem 1, en maakten zich op voor invloedrijke functies in de eerste jaren van het Verenigd Koninkrijk.

*Instelling van de Staten-Generaal door koning Willem 1 te Brussel
op 21 september 1815. Door Johann Nepomuk Gibèle (mogelijk),
1825-1826, naar Denis-Sebastien Leroy*